

Opilionieuws

Nieuwsbrief van de werkgroep hooiwagens EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden
nummer 10, december 2016

Voorwoord

We moesten een jaar verstek laten gaan, maar halen dat nu in met een jubileumnummer! Het mooist is natuurlijk de publicatie van de nieuwste vondst *Nelima gothica* op de Tweede Maasvlakte. Wie had twaalf jaar geleden kunnen bedenken dat we in plaats van nul nu maar liefst drie *Nelima*-soorten op Nederlandse bodem zouden hebben?! De teller staat daarmee momenteel op 33 soorten, maar alles is mogelijk... Wie vindt *Lacinius horridus* of *Leiobunum limbatum*?

We heten Marc de Winkel van harte welkom bij onze club. En we wensen iedereen een mooi jaar.

Jinze Noordijk & Hay Wijnhoven, 1 december 2016

Het seizoen 2015 en 2016

JB=Johan Bink, DB= Dick Belgers, MC=Matthijs Courbois, JD=Jan van Duinen, TH=Theodoor Heijerman, AK=Arp Kruithof, RM=Roy Morssinkhof, JN=Jinze Noordijk, HW=Hay Wijnhoven, MW=Marc de Winkel

Werkgroepexcursie Het Merkske 22 augustus 2015 In 2015 werd de 1000-soortendag in het natuurreservaat Het Merkske gehouden. Omdat deze vroeg in het seizoen viel, besloot de hooiwagenwerkgroep later in het jaar zelf op excursie te gaan en dit gebied te verkennen. We bezochten bosschages, natte graslanden en droge bermen langs de beek Het Merkske en daarna gingen we naar het droge Domeinbos de Schootse Hoek. Met elf soorten bleek het gebied niet bijzonder rijk aan hooiwagens. Wel was het een uitermate gezellige dag die werd afgesloten in een gezellig ontspanning. [JB, JD, HW, JN]

Werkgroepsexcursies: bekijken van strooisel in Domeinbos de Schootse Hoek (links) en vindplaats van *Leiobunum* sp. A bij Ramspol in de Noordoostpolder (rechts). Foto's: Jinze Noordijk

Werkgroepexcursie Noordoostpolder Dat het met een groep mensen ook laat in het jaar (6 november 2016) nog goed zoeken is naar hooiwagens, bewees deze excursie naar de Noordoostpolder. Bijna alle soorten die je mag verwachten komen in de polder voor, plus een mooi aantal *Leiobunum* sp. A onder een bruggetje bij Ens. We bezochten onder meer nog een loofbos bij museum Schokland en een bos bij Kraggenburg, allemaal 'nieuwe' plekken, vier uurhokken in totaal. Opvallend is het gemak waarmee we overal *Nemastoma dentigerum* scoorden. [MC, RM, AK met gast, JD, JN, HW, DB, Peter Wieringa]

Meinerswijk De Meinerswijk is een fraai rivierbegeleidend uiterwaardgebied bij Arnhem. Dit soort terreinen zijn rijk aan soorten. In 2015 plaatste Kees Alders hier twee series bodemvallen. Dit leverde leuke gegevens, onder meer van *Astrobus laevipes* en *Nelima sempronii*! In 2016 besloten JN en HW dat ze *N. sempronii* hier ook wel in levende lijve wilden zien. De soort is immers zeer zeldzaam in ons land, met maar drie andere vindplaatsen. Op 30 oktober 2016 kon nog een vrouwtje van de soort worden gevonden bij de oude

steenfabriek. Tevens kon nog een aantal extra hooiwagensoorten worden gevonden die niet eerder met de bodemvallen waren aangetoond.

Paranemastoma quadripunctatum De afgelopen jaren zijn er aardig wat nieuwe vondsten gedaan van *Paranemastoma quadripunctatum*. De meest spectaculaire was van Henk Soepenbergh die een vondst deed in het Overijssels Rechterensche Veld, de meest noordelijke vondst in ons land, en ook ver verwijderd van andere vindplaatsen in Limburg en Gelderland. Door een bodemvalonderzoek van de Loopkeverstichting kreeg JN materiaal uit Montferland (Bergherbos) in handen, en ook daar bleek deze soort voor te komen, iets wat we nog niet wisten. Verder zijn vele bossen bij Winterswijk geïnventariseerd door middel van handvangsten van MW en JN en bodemvallen van TH. *Paranemastoma quadripunctatum* is zo op veel nieuwe plekken gevonden.

Paranemastoma quadripunctatum langs de Borkense Baan (Winterswijk) tijdens een excursie van MW, JB en JN. Foto: Marc de Winkel

Bemonstering voormalige vliegbasis Soesterberg In 2015 en 2016 werd dit gebied uitgekamd op insecten en hooiwagens. Het terrein was lange tijd van Defensie, maar is inmiddels in handen van de provincie en wordt als natuurterrein beheerd. In 2015 had TH hier enkele azijnzuurvallen in bomen hangen en deed JN handvangsten. In 2016 werd, samen met Berend Aukema, een uitgebreide bodemvalbemonstering gedaan. In totaal konden zo zeer veel gegevens verzameld worden die waarschijnlijk elders gepubliceerd zullen worden. De vondst van een populatie *Platybunus pinetorum* is vermeldenswaardig. Deze soort lijkt nog steeds algemener te worden in ons land, en ook van de Utrechtse Heuvelrug zijn nu vrij veel waarnemingen.

1000-soortendag Haringvliet In het weekend van 17-18 september 2016 werd de 1000-soortendag gehouden langs het Haringvliet. JN en RM inventariseerden vele gebiedjes en zo konden aardig wat stippen gezet worden.

Determinatiewerk voor de Hooiwagens van Noord-Frankrijk

Jinze Noordijk, EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden

Les opilions de la moitié nord de la France (Arachnida: Opiliones)

Étienne Iorio & Emmanuel Delfosse 2016. Mémoires de la Société Linnéenne de Bordeaux 17: 1-71. ISSN 1272-6184. € 20,- (exclusief € 7,- verzendkosten)

Er is een nieuw determinatiewerk voor Franse hooiwagens verschenen. Weliswaar alleen voor het noorden van dit grote land, maar het is een prima begin. Het gebied waarin het werk te gebruiken is zijn de departementen l'Alsace, Lorraine, Champagne-Ardenne, Nord-Pas-de-Calais, Picardie, Ile-de-France, Haute-Normandie, Basse-Normandie, Franche-Comté, Bourgogne, Centre, Bretagne en Pays-de-la-Loire. Hier komen 40 soorten voor en in de sleutel zijn daarnaast 15 soorten verwerkt die verwacht worden. Alle 33 Nederlandse soorten vallen hieronder, dus het werk is zeer bruikbaar voor ons. In Frankrijk zijn overigens 123 soorten bekend.

De eerste hoofdstukken van dit werk gaan over de bestaande kennis over deze groep in Frankrijk, en bevatten een lijst van de belangrijkste publicaties om meer over (Franse) hooiwagens te lezen en een handleiding voor het verzamelen en bewaren van exemplaren. Dan volgt een lijst van alle behandelde soorten, waarbij in enkele zinnen de status van de soort wordt beschreven. De morfologie van hooiwagens en de termen die in de sleutel gebruikt worden, worden uitgebreid beschreven en geïllustreerd.

De sleutel zelf beslaat 56 pagina's en begint met het bepalen van de familie, waarna binnen een familie verder gesleuteld kan worden. Voor ons relevante (mogelijk toekomstige)

soorten die nog niet ons land voorkomen maar wel met deze tabel kunnen worden gedetermineerd zijn bijvoorbeeld *Trogulus martensi*, *Megabunus diadema*, *Leiobunum limbatum* en *Paroligolophus meadii*. De figuren zijn foto's van het dier in situ of dood onder microscoop (hele dier of lichaamsdelen), of lijntekeningen. De figuren zijn soms wat onscherp, te donker of te licht, maar overal zijn de noodzakelijke kenmerken wel te zien. De sleuteltekst en de bijbehorende figuren staan netjes in een blok bij elkaar, hetgeen gemakkelijk werkt. Toch maakt het geheel een wat rommelige indruk. Dat komt met name omdat verschillende typen en formaten van figuren door elkaar staan. Daarnaast hebben figuren in de sleutel die gedupliceerd zijn vanuit de inleidende hoofdstukken of van eerder in de tabel, hetzelfde nummer gekregen als dat ze eerder hadden. Dit leidt tot een vreemde samenstelling van de figuurblokken en onnodige verwarring.

Het is goed dat deze sleutel is verschenen en de beschikbare literatuur aanvult. Het palet aan beschikbare determinatiewerken voor hooiwagens van Noordwest-Europa is inmiddels gevarieerd en zeer bruikbaar, met werken uit Nederland, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Hopelijk zet deze trend door en mogen we op termijn ook werken uit Zuid- en Oost-Europa verwelkomen.

***Astrobunus laevipes* in een terrarium**

Johan Bink, EIS-werkgroep hooiwagens

Begin 2013 werd aan de dijk langs rivier de Noord tussen Papendrecht en Alblasterdam begonnen aan een dijkversterking. Hierbij zou de hele dijk op de schop worden genomen en van steenbeslag worden voorzien. Dit was de meest westelijke vindplaats van *Astrobunus laevipes*, en ook voor zover bekend de enige vindplaats in de omgeving (Noordijk et al. 2014). Daarom zijn hier zo veel mogelijk exemplaren van *A. laevipes* weggevangen, in totaal 48 stuk.

Deze hooiwagens kregen een nieuw onderkomen in een open terrarium met op de bodem een groot vel tissue papier waarop een paar stukken hout werden geplaatst. In een hoek die vrijgehouden was van tissuepapier werd een flinke klodder aqua-gel geplaatst als bron van vocht. Als voedsel kregen de hooiwagens stukjes gekookte worst en halve rozijnen die vochtig werden gehouden. Het hout en de tissue werden iedere ochtend en avond een beetje bevochtigd met een plantenspuit.

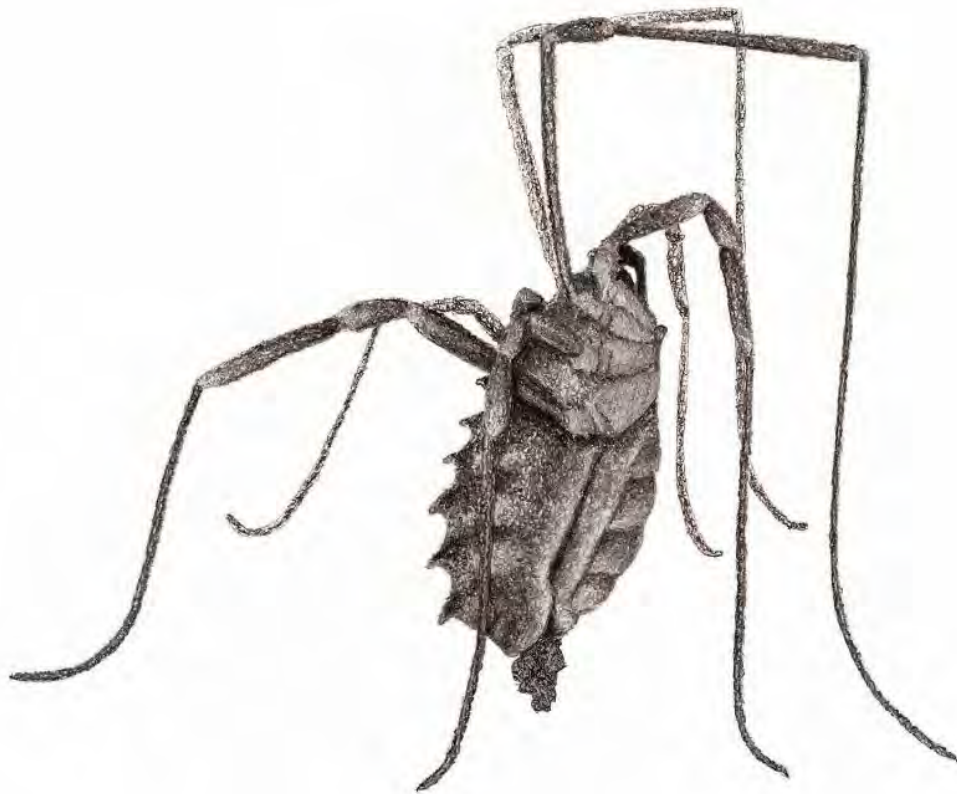
Bovenaanzicht van het *Astrobunus laevipes*-terrarium. Foto: Johan Bink

Hooiwagens zijn in het algemeen nachtactieve dieren, en ik hoopte leuke observaties aan deze vrij zeldzame soort te kunnen doen. Door 's nachts gebruik te maken van rode verlichting konden ze worden bekeken zonder dat ze verstoord werden.

Het leverde niet erg spannende waarnemingen op: het bleef lange tijd bij een beetje rondlopen en één enkele poging tot copulatie. Er werd echter ook gedrag waargenomen waarvan het zomaar zou kunnen dat nog niemand anders dat wel eens heeft gezien. Het gaat om interessant sanitair gedrag: om opgehoopte feces aan de anus te verwijderen drukte een exemplaar het kopborststuk ver omhoog, en het achterlijf juist naar beneden om in een lichte neer- en voorwaartse beweging de feces af te vegen aan de bodem.

In het terrarium werd op 18 april 2015 het laatste exemplaar actief waargenomen. Als we er vanuit gaan dat dit aan het begin het jongste exemplaar was, een nimf verzameld op 30 juni 2013, en dat dit exemplaar toen ook al een paar maanden oud was, zal deze uiteindelijk ongeveer twee jaar oud zijn geworden. Helaas bleek de dijk geen geschikt biotoop meer te vormen en zijn de hooiwagens niet teruggebracht.

Literatuur: Noordijk, J., J. Bink & H. Wijnhoven 2014. Uitbreiding van de hooiwagen *Astrobunus laevipes* (Opiliones). Nederlandse Faunistische Mededelingen 42: 11-17.

Bijzonder sanitair gedrag van Astrobunus laevipes: om feces af te vegen aan de bodem, wordt het lichaam rechtop gehouden. Tekening: Johan Bink

Plannen, doelen voor 2017

- Twee werkgroepexcursies
- Beschrijving van *Leiobunum* sp. A.
- Vergroten van de waarnemingendatabase
- Publicatie van enkele artikelen om de hooiwagenfaunistiek te blijven vastleggen

Nieuwe publicaties

- Noordijk, J. 2014. Book review: Verbreitungsatlas der Weberknechte des Großherzogtums Luxemburg (Muster C & Meyer M 2014). – Arachnologische Mitteilungen 48: i-ii.
- Noordijk, J. [met aanvullende illustraties van J. van Duinen & H. Wijnhoven] zonder jaar. Soortzoeker hooiwagens van Nederland. – Naturalis Biodiversity Center & EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden, Leiden. Beschikbaar op: http://determineren.nederlandsesoorten.nl-/linnaeus_ng/app/views/matrixkey/index.php?epi=53#
- Noordijk, J., Th. Heijerman & R. Morssinkhof 2016. A rare teratology in the harvestman *Lophopilio palpinalis*. – Arachnology 17: 100-102.
- Noordijk, J., H. Wijnhoven & J. Bink 2015. De hooiwagen *Nelima gothica* nieuw voor Nederland (Opiliones). – Nederlandse Faunistische Mededelingen 44: 17-28.
- Wijnhoven, H., & C.E. Prieto 2015. *Dicranopalpus caudatus* Dresco, 1948: not a synonym of *Dicranopalpus ramosus* (simon, 1909) but a valid species after all (Arachnida, Opiliones). – Revista Ibérica de Aracnología 26: 25-34.
- Wolff, J. O., A.L. Schönhofer, J. Martens, H. Wijnhoven, C.K. Taylor & S.N. Gorb 2016. The evolution of pedipalps and glandular hairs as predatory devices in harvestmen (Arachnida, Opiliones). – Zoological Journal of the Linnean Society: 1-44.

Colofon

Opilionieuws is nieuwsbrief en contactorgaan van de hooiwagenwerkgroep van EIS Kenniscentrum Insecten en andere ongewervelden. Het verschijnt minstens een keer per jaar. Bijdragen zijn welkom. De nieuwsbrief wordt ook geplaatst op de website van de werkgroep: <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens.html>.

Opilionieuws is samengesteld uit de woorden *Opilio* en *nieuws*. *Opilio* is een hooiwagengenus dat in ons land met drie soorten vertegenwoordigd is. We komen het woord ook als soortnaam tegen bij *Phalangium opilio*. De onderstrepingen vormen samen het woord *Opiliones*: de orde hooiwagens.

Gelieve als volgt te citeren: (1) Noordijk, J. & H. Wijnhoven, 2016. *Opilionieuws* 10. – Nieuwsbrief SPINED 36: 51-56. (2) Bink, J., 2016. *Opilionieuws* 8: *Astrobus laevipes* in een terrarium. – Nieuwsbrief SPINED 36: 54-55.

De werkgroep

Coördinator en correspondentie:

Jinze Noordijk
EIS Kenniscentrum Insecten
Postbus 9517
2300 RA Leiden
jinze.noordijk@naturalis.nl

Overige werkgroepleden:

Dick Belgers
Johan Bink
Matthijs Courbois
Jan van Duinen
Theodoor Heijerman
Arp Kruithof
Marije Kuiper
Roy Morssinkhof
Ger Spoek (erelid)
Ruud van der Weele
Marc de Winkel

Samenstelling Opilionieuws:

Jinze Noordijk
Hay Wijnhoven

Summary

Newsletter Opiliones Netherlands 10, 2016

- Some of the inventories of the EIS study group harvestmen in 2015 and 2016 are listed. New findings of supposed rare species are discussed, like *Paranemastoma quadripunctatum*, *Platybunus pinetorum*, *Nelima sempronii* and *Leobunum* sp. A.
- A key to the Opiliones of Northern France is reviewed.
- Some observations on *Astrobus laevipes* in captivity are mentioned. It was bizarre to observe a specimen getting rid of a faecal pellet by moving the hind part over the substrate, causing the protruding excrement to break off.
- A list of publications (with many pdf-files) can be found on the website of EIS: <http://www.eis-nederland.nl/hooiwagens>.